

<https://doi.org/10.22067/jlkd.2026.97103.1362>

From Space to Discourse: The Grammaticalization and Cognitive Reinterpretation of “Tā” in Persian within Heine’s Model

Masoud Dehghan¹

Associate Professor, Department of English and Linguistics, Faculty of Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Kurdistan, Iran. (Corresponding author)

Mohammad Reza Abdolmaleki²

English Language Instructor, University of Kurdistan, Sanandaj, Kurdistan, Iran.

Received: 23 December 2025 ✦ Revised: 11 May 2026

Accepted: 16 May 2026 ✦ Published Online: 06 September 2026

How to cite this article:

Dehghan, M., & Abdolmaleki, M. R. (2026). *From Space to Discourse: The Grammaticalization and Cognitive Reinterpretation of “Tā” in Persian within Heine’s Model*. *Journal of Linguistics and Khorasan Dialects*, 18 (2), 99–129. (in Persian with English abstract)

<https://doi.org/10.22067/jlkd.2026.97103.1362>

Abstract

This study examines the process of grammaticalization of the Persian element “tā” from the perspective of Heine’s cognitive–grammatical approach (1991; 1997; 2003). The central research question concerns how the wide range of functions associated with *tā*, from spatial and temporal uses to conditional, resultative, and discourse-related constructions, can be explained in a coherent, cognitively grounded developmental pathway. The theoretical framework was based on Heine’s conceptual continuum, which models linguistic change as systematic shifts across conceptual domains, from embodied experience to increasingly abstract levels. The data were collected from accessible and reliable sources of contemporary Persian and were analyzed using a conceptual–functional approach. The results demonstrated that all uses of *tā* are grounded in the persistence of the underlying Path–End Point image schema, with functional variation arising from cognitive reanalysis of this schema across different conceptual domains. Furthermore, the findings showed that the grammaticalization path of *tā* does not terminate with grammatical stabilization but extends into the level of discourse emphasis, where *tā* functions as a device for evaluative highlighting and discourse organization. These results strengthen the explanatory capacity of Heine’s model for the analysis of Persian and underscore the close interaction between conceptualization, grammatical structure, and discourse-level meaning.

Keywords: Cognitive Grammaticalization, Path–End Point Schema, Heine, Grammatical Fixation, Discourse Emphasis, *Tā* in Persian.

1. E-mail: m.dehghan@uok.ac.ir

2. E-mail: mohammadreza.abdolmaleki@gmail.com

<https://orcid.com/0000-0001-7925-7770>

<https://orcid.com/0009-0006-9017-7337>

Extended Abstract

1. Introduction

Grammaticalization has long been regarded as one of the central mechanisms underlying linguistic change and the emergence of grammatical structures. Within contemporary cognitive-functional linguistics, grammaticalization is no longer viewed merely as a formal or syntactic process, but rather as a cognitively motivated reorganization of meaning grounded in human embodied experience. In this perspective, linguistic forms evolve through systematic semantic extensions that reflect speakers' conceptualization of space, time, causation, quantity, and discourse interaction. Among the various theoretical models proposed for explaining this process, Bernard Heine's cognitive approach to grammaticalization occupies a distinctive position because it interprets grammatical change as movement across conceptual domains rather than simply as morphosyntactic reduction or semantic bleaching.

According to Heine (1991, 1997, 2003), grammatical elements frequently develop along relatively stable conceptual pathways, moving from concrete experiential domains towards increasingly abstract and discourse-oriented functions. This development is structured through conceptual continuities and image schemas rooted in bodily experience. One of the most important of these schemas is the Path–End Point schema, which involves movement from an initial point towards a terminal boundary. Heine argues that such schemas remain conceptually stable even when their domains of application change from space to time, quantity, quality, causation, and discourse.

In Persian, the element *tā* constitutes a particularly significant example of such conceptual and grammatical development. Although *tā* is highly frequent and multifunctional in Persian, previous studies have mostly described its uses in isolated syntactic or semantic categories. Its spatial, temporal, quantitative, purposive, conditional, resultative, and discourse-level functions have generally been treated as separate phenomena rather than interconnected stages of a unified conceptual process. Consequently, the cognitive mechanisms underlying the semantic extensions of *tā* remain insufficiently explored.

This study seeks to address this gap by investigating the grammaticalization of *tā* using Heine's cognitive model. The central research question concerns how the diverse functions of *tā* in Persian can be systematically explained as manifestations

of a coherent conceptual trajectory. More specifically, the study aims to demonstrate whether the various uses of *tā* are linked through the persistence and gradual reinterpretation of the Path–End Point schema across multiple conceptual domains. Furthermore, this study argues that the development of *tā* does not terminate at structural grammaticalization, but extends to discourse-level functions, where *tā* operates as a marker of evaluative and interactional emphasis.

2. Method

This research adopts a qualitative descriptive-analytical method in line with the principles of cognitive linguistics and grammaticalization studies. This study is data-driven and relies on naturally occurring examples from contemporary Persian rather than artificially constructed sentences. The linguistic data were collected from accessible and reliable sources of modern Persian, including spoken discourse, everyday conversations, literary texts, journalistic writings, and contemporary digital communication. The use of authentic data ensures that the analysis reflects actual patterns of conceptualization and usage in Persian discourse.

The analytical framework is based on a conceptual-functional approach derived from Heine's model of grammaticalization. Each occurrence of *tā* was examined according to the semantic or functional relation it encoded and was subsequently assigned to one of the conceptual domains represented in Heine's continuum. Special attention was given to identifying the underlying image schema operating in each construction and tracing how this schema undergoes reinterpretation across different stages of grammaticalization.

The analysis proceeded in several stages. First, the collected examples were categorized into major conceptual clusters, including spatial, temporal, quantitative, purposive, conditional, resultative, lexicalized, and discourse-emphatic uses. Second, the conceptual structure of each cluster was analyzed considering the Path–End Point schema. Third, it investigated the cognitive mechanisms involved in the extension of meaning, particularly semantic generalization, conceptual bleaching, inferential reinterpretation, and functional stabilization. Finally, this study investigated the relations among these clusters to determine whether they constitute isolated meanings or interconnected stages of a unified grammaticalization pathway.

Rather than treating the functions of *tā* as static semantic categories, the study interprets them as dynamic manifestations of conceptual transformation. In this way, the method enables a systematic explanation of how embodied spatial experience gradually develops into abstract grammatical and discourse functions.

3. Results

The findings demonstrate that the diverse functions of *tā* in Persian can indeed be explained through a unified cognitive and grammaticalization-based framework. Across all identified usages, the persistence of the Path–End Point schema constitutes the central conceptual continuity linking the different stages of development.

In its earliest and most concrete uses, *tā* functions within the spatial domain by marking the endpoint of physical movement, as in constructions equivalent to “going up to the door”. In these cases, the schema directly reflects embodied spatial experience involving trajectory and destination. This stage corresponds to the space domain of Heine’s conceptual continuum.

This study further demonstrates that this same schema extends into the temporal domain, where *tā* marks the endpoint of a temporal span, as in expressions such as “wait until tomorrow”. Here, the concrete spatial endpoint is metaphorically reinterpreted as a temporal boundary. This extension represents a classic cognitive transfer from space to time and confirms Heine’s claim that temporal conceptualization is largely grounded in spatial experience.

Subsequent stages involve the extension of *tā* into quantitative and qualitative domains. In constructions expressing degree or intensity, such as “tired to the point of death”, the endpoint no longer refers to physical location or temporal duration but rather to the upper limit of a scale. Similarly, in quantitative expressions such as “three *tā*” or “five *tā*”, the element functions as a numerical boundary marker. These uses reveal that quantity and intensity are cognitively conceptualized as scalable extensions of spatial boundaries.

The analysis also identifies significant developments in the domain of activity and causation. In purposive constructions such as “آدم تا کمکت کنم” “I came to help you”, *tā* introduces a goal-oriented endpoint in which the completion of an intended action becomes the conceptual destination. Likewise, in conditional and resultative constructions, *tā* marks a threshold whose realization leads to a new state or consequence. In such cases, the endpoint schema is abstractly reinterpreted as a cognitive boundary of causation or transformation.

One of the major contributions of the study concerns the analysis of lexicalized and discourse-level uses of *tā*. In lexicalized constructions and compound verbs, the original experiential meaning of endpoint becomes partially bleached, yet traces of the underlying schema remain conceptually detectable. More importantly, the study

demonstrates that the development of *tā* extends beyond grammatical fixation to include discourse-emphatic functions. Expressions such as “تا کی می‌خواهی ادامه دهی؟” (how long are you going to continue?) or “تا کی؟” (until when?) reveal that *tā* can function as a discourse marker emphasizing expectation, delay, frustration, or evaluative stance.

This discourse-emphatic stage is particularly significant because it suggests that grammaticalization does not necessarily terminate at morphosyntactic stabilization. Instead, the semantic evolution of *tā* extends into the organization of discourse and interaction. In this stage, *tā* no longer merely identifies an objective endpoint but highlights a cognitively expected boundary whose non-realization becomes pragmatically salient. Thus, discourse emphasis emerges as a post-grammatical stage within the broader conceptual trajectory of *tā*.

Overall, the results indicate that the multifunctionality of *tā* is not accidental or arbitrary. Rather, all its uses can be systematically related through the gradual reinterpretation of a stable cognitive schema across increasingly abstract domains.

4. Discussion and Conclusion

This study showed that the grammaticalization of *tā* in Persian can be systematically explained through Heine's cognitive model of conceptual domain transfer. The analysis demonstrates that the various functions of *tā*, including spatial, temporal, quantitative, purposive, conditional, resultative, lexicalized, and discourse-emphatic uses, are not isolated meanings but interconnected stages of a coherent conceptual process grounded in the Path–End Point schema.

The results confirm that the semantic evolution of *tā* follows a gradual movement from concrete embodied experience toward abstract grammatical and discourse functions. Throughout this process, the underlying image schema remains conceptually stable while its domain of application changes. This continuity supports the cognitive linguistic claim that grammaticalization is fundamentally motivated by embodied conceptualization rather than arbitrary semantic change.

One of the most important theoretical implications of the study is the proposal that discourse emphasis represents a post-grammatical stage in the evolution of *tā*. This finding expands traditional views of grammaticalization by demonstrating that linguistic development may continue beyond structural stabilization into pragmatic and interactional domains. In this stage, *tā* becomes a tool for organizing discourse, foregrounding expectations, and expressing evaluative stance.

Compared with previous studies on Persian prepositions and functional elements, this research offers a more integrated and cognitively grounded account of semantic extension. By emphasizing conceptual continuity and image-schema persistence, this study contributes not only to the understanding of Persian grammar but also to broader discussions of grammaticalization theory in cognitive linguistics.

Finally, this study highlights the explanatory power of Heine's framework for analyzing multifunctional elements in Persian and suggests that future research may further explore similar grammaticalization

<https://doi.org/10.22067/jlkd.2026.97103.1362>

از مکان تا گفتمان: دستوری‌شدگی و بازتعبیر شناختی «تا» در فارسی بر پایه مدل هاینه

مسعود دهقان^۱

دانشیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، کردستان، ایران.

(نویسنده مسئول)

محمدرضا عبدالملکی^۲

مدرس زبان، دانشگاه کردستان، سنندج، کردستان، ایران

صص ۹۹-۱۲۹

ارسال: ۱۴۰۴/۱۰/۰۲؛ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۲۱؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۶؛ انتشار برخط: ۱۴۰۵/۰۶/۱۵

ارجاع به این مقاله:

دهقان، م. و عبدالملکی، م.ر. (۱۴۰۵). «از مکان تا گفتمان: دستوری‌شدگی و بازتعبیر شناختی «تا» در فارسی بر پایه مدل هاینه»، زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، ۱۸ (۲)، صص ۹۹-۱۲۹.

<https://doi.org/10.22067/jlkd.2026.97103.1362>

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی فرایند دستوری‌شدگی عنصر «تا» در زبان فارسی از منظر رویکرد شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) پرداخته است. مسئله اساسی پژوهش آن است که چگونه تنوع گسترده کارکردهای «تا»-از کاربردهای مکانی و زمانی تا ساخت‌های شرطی، نتیجه‌ای و گفتمانی-می‌تواند در قالب یک مسیر تحولی منسجم و شناخت-مبنا تبیین شود. چارچوب نظری پژوهش بر پیوستار مفهومی هاینه استوار است که تحول عناصر زبانی را به صورت جابه‌جایی‌های نظام‌مند میان حوزه‌های مفهومی از تجربه‌های بدن‌مند تا سطوح انتزاعی‌تر صورت‌بندی می‌کند. داده‌های پژوهش از منابع در دسترس و معتبر زبان فارسی معاصر گردآوری شده و تحلیل آن‌ها بر پایه رویکرد مفهومی-کارکردی انجام گرفته است. نتایج نشان داد که تمامی کاربردهای «تا» بر پایداری طرح‌واره بنیادین «مسیر-نقطه پایان» مبتنی هستند و تفاوت آن‌ها حاصل بازتعبیر شناختی این طرح‌واره در حوزه‌های مختلف مفهومی است. افزون بر این، یافته‌ها نشان داد که مسیر دستوری‌شدگی «تا» با تثبیت دستوری پایان نمی‌یابد، بلکه به سطح تأکید گفتمانی گسترش می‌یابد؛ سطحی که در آن «تا» به ابزاری برای برجسته‌سازی ارزیابانه و سازمان‌دهی گفتمان بدل می‌شود. این یافته‌ها ظرفیت تبیینی مدل هاینه را در تحلیل زبان فارسی تقویت می‌کند.

کلیدواژه‌ها: دستوری‌شدگی شناختی، طرح‌واره مسیر-نقطه پایان، هاینه، تثبیت دستوری، تأکید گفتمانی، «تا» در فارسی.

1. E-mail: m.dehghan@uok.ac.ir

2. E-mail: mohammadreza.abdolmaleki@gmail.com

<https://orcid.com/0000-0001-7925-7770>

<https://orcid.com/0009-0006-9017-7337>

۱. مقدمه

در رویکردهای شناختی^۱ معاصر، زبان نه به‌عنوان سامانه‌ای صوری و خودبسنده، بلکه به‌مثابه بازتابی از شیوه‌های مفهوم‌سازی^۲ انسان در تعامل با تجربه بدن‌مند^۳، ادراک فضایی^۴، زمان‌مندی و کنش گفتمانی در نظر گرفته می‌شود. در این چارچوب، ساخت‌های دستوری محصول تثبیت تدریجی الگوهای معنایی‌اند که ریشه در تجربه‌های حسی-حرکتی^۵ و تعاملات اجتماعی دارند. یکی از سازوکارهای محوری برای تبیین این پیوند میان تجربه، معنا و ساخت، فرایند دستوری‌شدگی^۶ است؛ فرایندی که طی آن عناصر زبانی، از طریق تغییرات تدریجی معنایی و کارکردی، به واحدهایی با درجه بالاتری از انتزاع، وابستگی ساختاری و نقش گفتمانی^۷ تبدیل می‌شوند (هاینه^۸ و همکاران، ۱۹۹۱؛ هاپر^۹ و تروگات^{۱۰}، ۲۰۰۳).

در میان نظریه‌های دستوری‌شدگی، رویکرد شناختی-دستوری‌هاینه جایگاهی متمایز دارد؛ زیرا دستوری‌شدگی را نه صرفاً نتیجه فرسایش صوری یا بازتحلیل نحوی، بلکه پیامد جابه‌جایی‌های نظام‌مند در حوزه‌های مفهومی می‌داند. هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) نشان می‌دهد که عناصر زبانی در مسیر تحول خود، معمولاً از حوزه‌های تجربی و بدن‌مند-به‌ویژه مکان^{۱۱} و حرکت فضایی-آغاز کرده و به‌تدریج به حوزه‌های انتزاعی‌تری چون زمان^{۱۲}، کیفیت^{۱۳} و روابط مفهومی^{۱۴} پیچیده‌تر گسترش می‌یابند. در این مسیر، طرح‌واره‌های تصویری بنیادینی، مانند «مسیر^{۱۵}»، «نقطه پایان^{۱۶}» و «هدف حرکت» حفظ می‌شوند، هرچند حوزه اعمال و کارکرد آن‌ها دگرگون می‌شود.

1. cognitive
2. conceptualization
3. Embodied experience
4. Spatial perception
5. Motor-sensory experiences
6. grammaticalization
7. discourse function
8. B. Heine
9. P. J. Hopper
10. E. C. Traugott
11. Space
12. Time
13. Quality
14. Conceptual relations
15. Path
16. End point

مطالعات هاینه و همکاران (۱۹۹۱) نشان می‌دهد که این جابه‌جایی‌های حوزه‌ای صرفاً به تغییر معنا محدود نمی‌شوند، بلکه با تغییر در نحوه مفهوم‌سازی تجربه و سازمان‌دهی آن در گفتمان همراه هستند. از این‌رو، دستوری‌شدگی را می‌توان فرایندی دانست که نه تنها به تثبیت ساخت‌های دستوری می‌انجامد، بلکه در مراحل متأخرتر، زمینه‌ساز ظهور کارکردهای گفتمانی و ارزیابانه نیز می‌شود. باین‌حال، این بُعد پسادستوری‌شدگی در بسیاری از تحلیل‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

در زبان فارسی، عنصر «تا» نمونه‌ای برجسته از چنین تحول چندلایه‌ای است. این عنصر در کاربردهای نخستین خود، رابطه‌ای مکانی میان یک کنش حرکتی و نقطه پایانی آن برقرار می‌کند؛ مانند «رفتن تا در خانه». با گسترش به حوزه زمان، عنصر «تا» پایان یک بازه زمانی را نشان می‌دهد همچون «تا فردا منتظر بمان» و در مراحل بعد، در بیان حد نهایی مقدار، شدت یا درجه -در چارچوب حوزه کیفیت- به کار می‌رود، مانند «تا حد مرگ خسته شد». افزون‌براین، «تا» در ساخت‌های هدفی، شرطی، نتیجه‌ای و در نهایت در ساخت‌های گفتمانی ارزیابانه ظاهر می‌شود؛ کاربردهایی که در آن‌ها تعیین پایان عینی، جای خود را به برجسته‌سازی انتظارات، آستانه‌ها و سازمان‌دهی گفتمان می‌دهد. برای نمونه، در جملاتی مانند «تا کی می‌خوای صبر کنی؟» یا «تا کی قراره این وضعیت ادامه داشته باشه؟»، عنصر «تا» نه صرفاً نشانگر پایان یک بازه زمانی، بلکه بیانگر عبور از یک حد انتظاری و تأخیر در تحقق یک نقطه هنجاری است. همچنین در ساخت‌هایی نظیر «تا این حد هم بی‌دقتی؟» یا «تا این اندازه بی تفاوت بودن قابل قبوله؟»، «تا» با برجسته‌سازی یک آستانه مفروض، کارکردی ارزیابانه می‌یابد و میزان انحراف از حد قابل قبول را در سطح گفتمان نشان می‌دهد. این نمونه‌ها نشان می‌دهند که «تا» در این سطح، به ابزاری برای فعال‌سازی آستانه‌های شناختی و تنظیم انتظارات گوینده در بافت تعاملی بدل می‌شود.

مسئله اساسی پژوهش حاضر از این واقعیت برمی‌خیزد که علی‌رغم بسامد بالا و نقش محوری «تا» در نظام دستوری و گفتمانی فارسی، تحلیل‌های موجود غالباً به توصیف‌های نحوی یا معنایی محدود مانده و مسیر تحول آن را تا مرحله تثبیت دستوری متوقف کرده‌اند. در نتیجه، پیوندهای مفهومی میان کاربردهای مکانی، زمانی، مقیاسی و گفتمانی عنصر «تا» به صورت پراکنده باقی مانده و ظرفیت این عنصر برای ورود به سطح سازمان‌دهی گفتمان و تأکید ارزیابانه به طور نظام‌مند تبیین نشده است.

بر این اساس، پژوهش حاضر با تکیه بر مدل شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که چگونه «تا» در زبان فارسی از یک نشانگر مکانی دال بر نقطه پایان حرکت، به عنصری دستوری

با کارکردهای زمانی، مقیاسی و درنهایت گفتمانی گسترش یافته است، و این تحول از چه مسیرهای مفهومی و سازوکارهای شناختی پیروی می‌کند. هدف پژوهش آن است که نشان دهد دستوری‌شدگی «تا» با تثبیت دستوری پایان نمی‌یابد، بلکه به سطح تأکید گفتمانی گسترش می‌یابد؛ سطحی که در آن «تا» به ابزاری برای برجسته‌سازی ارزیابانه، تنظیم انتظارات و سازمان‌دهی گفتمان بدل می‌شود. چنین تحلیلی، افزون بر روشن ساختن جایگاه «تا» در نظام زبان فارسی، امکان بازاندیشی در مرزهای پیوستار مفهومی هاینه و ارزیابی ظرفیت تبیینی آن در تحلیل زبان‌های ایرانی را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که دستوری‌شدگی می‌تواند پلی میان تجربه فضایی، مفهوم‌سازی انتزاعی و کارکردهای گفتمانی برقرار کند.

این مقاله در پنج بخش سامان یافته است. در بخش نخست، با تکیه بر رویکردهای شناختی معاصر و مفهوم دستوری‌شدگی، چارچوب کلی پژوهش و مسئله اصلی مطالعه معرفی شد و جایگاه نظری رویکرد شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷ و ۲۰۰۳) به‌طور اجمالی تبیین گردید. بخش دوم به مرور پیشینه پژوهش اختصاص دارد و مطالعات مرتبط داخلی و خارجی درباره دستوری‌شدگی، به‌ویژه پژوهش‌های ناظر بر حروف اضافه و نشانگرهای حد و پایان، بررسی و ارزیابی می‌شود. در بخش سوم، چارچوب نظری پژوهش به‌صورت نظام‌مند تشریح می‌گردد و مدل شناختی-دستوری هاینه با تمرکز بر پیوستارهای مفهومی و سازوکارهای تحول معنا در آثار وی (هاینه و همکاران، ۱۹۹۱؛ هاینه، ۱۹۹۷؛ هاینه ۲۰۰۳) ارائه می‌شود. بخش چهارم به روش‌شناسی پژوهش اختصاص دارد و در آن نحوه گردآوری داده‌ها، معیارهای انتخاب نمونه‌ها و شیوه تحلیل شناختی-کیفی داده‌ها توضیح داده می‌شود. درنهایت، بخش پنجم به جمع‌بندی یافته‌ها، تبیین نتایج در پرتو چارچوب نظری و ارائه پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی اختصاص خواهد داشت.

۲. پیشینه پژوهش و مطالعات مرتبط

در پژوهش‌های زبان‌شناسی شناختی و تاریخی، تحلیل مسیرهای دستوری‌شدگی حروف اضافه و نشانگرهای حد و پایان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا این عناصر زبانی نه تنها معنای پایه‌ای مکانی یا حرکتی خود را بازتاب می‌دهند، بلکه از طریق فرایندهای استعاری و تعمیم شناختی به نقش‌های انتزاعی‌تر، مانند زمان، شدت و محدوده مقیاس، گسترش می‌یابند. بررسی نظام‌مند چنین تحولاتی در زبان‌های مختلف نشان داده است که مسیرهای دستوری‌شدگی معمولاً از حوزه‌های تجربی و فضایی آغاز شده و با حفظ طرح‌واره‌های بنیادین، به حوزه‌های انتزاعی‌تر

منتقل می‌شوند (هاپر و تروگات، ۲۰۰۳؛ هاینه، ۱۹۹۷). با این حال، در زبان فارسی، مطالعات محدود به تحلیل‌های معنایی یا تاریخی منفرد بوده و اغلب به توصیف کاربردهای مکانی یا زمانی حروف اضافه پرداخته‌اند، بدون آنکه مسیرهای مفهومی و سازوکارهای شناختی این تغییرات به‌طور نظام‌مند بررسی شود. بنابراین، مرور پیشینه پژوهش حاضر، با تمرکز بر مطالعات داخلی و خارجی، کوششی است برای روشن‌ساختن نحوه تحلیل و تبیین فرایند دستوری‌شدگی «تا» در فارسی و قراردادن آن در چارچوب نظری و شناختی منسجم، که بتواند نوآوری این پژوهش را در پرتو مدل شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱؛ ۱۹۹۷؛ ۲۰۰۳) آشکار سازد. در ادامه، به معرفی برخی از پژوهش‌های انجام‌شده خواهیم پرداخت.

در میان پژوهش‌های فارسی نیز تعداد معدودی به مباحثی نزدیک به موضوع مقاله حاضر پرداخته‌اند، هرچند که نه دقیقاً در چارچوب دستوری‌شدگی حروف اضافه با دیدگاه‌های تاریخی-شناختی مدرن. مثلاً در پژوهش‌هایی که به تحول معنایی و نقش استعاره^۱ در معناشناسی حروف اضافه یا ساخت‌های مشابه توجه دارند، شواهدی از نقش فرایندهای معناشناختی در تغییر معنای واژگان گزارش شده است.

عبدالکریمی و بابایی فلاح (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «معانی طرح‌واره‌ای حروف اضافه «برای» و «تا» در توضیح دستوری‌شدگی ثانویه آن‌ها» به تبیین معانی طرح‌واره‌ای دو حرف اضافه «برای» و «تا» در زبان فارسی و بررسی فرایند دستوری‌شدگی ثانویه آن‌ها در چارچوب معناشناسی شناختی پرداخته‌اند. نگارندگان نشان دادند که چگونه معانی به‌ظاهر متکثر و ناهمگون این حروف اضافه را می‌توان بر اساس یک هسته مفهومی مشترک و مسیرهای شناختی قابل پیش‌بینی توضیح داد، به‌گونه‌ای که نیاز به فهرست کردن معانی مجزا و نامرتبط از میان برود. نتایج نشان داد که «تا» از یک معنای مکانی/فضایی بنیادین حرکت کرده و از طریق گسترش‌های استعاری و فرایندهای بازتحلیل شناختی، به معنای انتزاعی‌تر همچون حد، غایت و رابطه‌کنترلی در ساخت‌های دستوری رسیده است؛ مسیری که با الگوهای پیشنهادی در نظریه دستوری‌شدگی شناختی هم‌خوانی دارد.

شایان ذکر است پژوهش حاضر با مطالعه عبدالکریمی و بابایی فلاح (۱۴۰۰) تفاوت بنیادین دارد. در حالی که، آن مطالعه عمدتاً بر تحلیل معنایی و طرح‌واره‌ای «تا» تمرکز داشت، مقاله حاضر مسیرهای دستوری‌شدگی نظام‌مند و پیوستارهای مفهومی این عنصر را در چارچوب مدل شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) بررسی

می‌کند و هدف آن ارائه تبیینی منسجم از تحول معنایی «تا» از حوزه‌های مکانی به حوزه‌های زمانی و گفتمانی است. این تفاوت، نوآوری نظری و روش‌شناختی مقاله را مشخص می‌کند و نشان می‌دهد که تحلیل حاضر فراتر از توصیف معنایی صرف حرکت می‌کند و ساختار دستور زبان فارسی را در پرتو فرایندهای شناختی-تاریخی روشن می‌سازد. عباسی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با رویکردی همسو با چارچوب شناختی-کارکردی، به بررسی فرایند شکل‌گیری گفتمان‌نمای «یعنی» در زبان فارسی پرداخته‌اند که هدف آن تبیین چگونگی گذار یک واحد زبانی از سطح دستور جمله به سطح دستور گفتمان بوده است. مسئله اساسی این پژوهش آن است که آیا تحول گفتمان‌نماها را می‌توان در چارچوب دستوری‌شدگی تبیین کرد یا نیازمند تمایز فرایندی مستقلی همچون «کاربردی‌شدگی» هستیم. یافته‌های این مطالعه نشان داد که «یعنی» در مسیر تحول خود، نه صرفاً از طریق دستوری‌شدگی، بلکه عمدتاً از طریق سازوکاری موسوم به «انتقال بافتی» از دستور جمله به دستور گفتمان منتقل شده و در این فرایند، کارکردهای معنایی جدیدی در سطح تعامل و بافت گفتمانی کسب کرده است. نتایج نشان داد که تحول عناصر زبانی به سطح گفتمان، مستلزم در نظر گرفتن سطوحی فراتر از دستور سنتی است و می‌تواند به‌عنوان مرحله‌ای متمایز اما مرتبط با دستوری‌شدگی تلقی شود.

علی‌نژاد و آراین‌پور (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «رویکرد معناشناسی شناختی به حرف اضافه «به» با تأکید بر شاهنامه فردوسی» به بررسی مقوله‌های شعاع حرف اضافه «به» در زبان فارسی پرداخته‌اند و داده‌های خود را عمدتاً از متن شاهنامه استخراج کرده‌اند. مسئله اساسی مقاله این است که آیا می‌توان تنوع معنایی «به» را نه به‌صورت فهرستی از معانی مستقل، بلکه در قالب یک شبکه شعاعی با مرکز مفهومی واحد توضیح داد. نتایج نشان داد که معانی مختلف «به» پیرامون یک هسته مفهومی مرکزی سامان یافته‌اند و گسترش این معانی از طریق سازوکارهای شناختی مانند استعاره و تعمیم رخ داده است. یافته‌ها نشان داد که این الگوی شبکه‌ای امکان تحلیل پویای تحول معنا را فراهم می‌کند و می‌تواند به‌عنوان الگویی روش‌شناختی برای بررسی دیگر حروف اضافه، از جمله «تا»، در مطالعات دستوری‌شدگی مورد استفاده قرار گیرد.

مظفری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «سامانه رفع ابهام معنایی از حروف اضافه در زبان فارسی با استفاده از قالب معنایی» به بررسی ابهام‌زدایی معنایی حروف اضافه فارسی در چارچوب معناشناسی با بهره‌گیری از چارچوب‌های معنایی پرداختند. نگارندگان در صدد بودند نشان دهند که چگونه می‌توان معانی چندگانه حروف اضافه را به‌صورت نظام‌مند و قابل پیش‌بینی مدل‌سازی کرد، به‌گونه‌ای که هم از منظر نظری معتبر و هم برای کاربردهای

زبان‌شناسی محاسباتی قابل استفاده باشد. نتایج نشان داد که معانی حروف اضافه، از جمله مواردی مانند «تا»، در قالب شبکه‌هایی از معانی مرتبط سازمان می‌یابند و تبیین آن‌ها مستلزم توجه هم‌زمان به بافت، چارچوب معنایی و روابط مفهومی زیربنایی است. اگرچه تمرکز مقاله مستقیماً بر دستوری‌شدگی نیست، یافته‌های آن اهمیت نگاه شبکه‌ای و شناختی به معانی حروف اضافه را برجسته می‌کند؛ نگاهی که با رویکردهای شناختی دستوری‌شدگی هم‌راستا است. چنگیزی و عبدالکریمی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «روند دستوری‌شدگی حرف اضافه «از» در زبان فارسی» به بررسی فرایند دستوری‌شدگی حرف اضافه «از» در زبان فارسی پرداخته و مطالعه‌ای توصیفی-تحلیلی مبتنی بر داده‌های زبانی انجام داده‌اند. مسئله محوری پژوهش آن‌ها تبیین این پرسش است که چگونه «از» از یک نشانگر مکانی/مبدأ به نقش‌های انتزاعی‌تر دستوری، از جمله نشانگری روابط علی، زمانی و گفتمانی، گسترش یافته است. یافته‌ها نشان داد که تغییرات معنایی «از» تصادفی یا صرفاً نحوی نیست، بلکه در امتداد مسیرهای شناختی نسبتاً منظم و از طریق فرایندهایی مانند استعاره مفهومی و بازتحلیل کاربردی رخ داده است. نتایج نشان داد که بررسی حروف اضافه فارسی از منظر دستوری‌شدگی می‌تواند الگوهای عام تحول معنا را آشکار کند.

نغزگوی و راسخ‌مهند (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «دستوری‌شدگی و بسط استعاری» به بررسی تغییرات معنایی ناظر به تبدیل معناهای عینی به انتزاعی در فرایند دستوری‌شدگی پرداخته‌اند و این موضوع در زبان فارسی نیز به‌گونه‌ای قابل مشاهده است، هرچند که تحلیل مفصل آن فراتر از مبنای توصیفی بوده و مستلزم مدل‌های نظری گسترده‌تر است.

اگرچه تحقیقات بنیادی در دستوری‌شدگی عمدتاً بر زبان‌های اروپایی و فرایندهای عمومی تمرکز داشته‌اند، مطالعات اخیر به‌طور ویژه به حروف اضافه و وابسته‌سازها پرداخته‌اند. پژوهش‌اسیزی^۱ (۲۰۱۰) نشان داد پیشااضافه در عربی می‌تواند طی زمان به وابسته‌ساز تبدیل شود و این تحول در سطوح معنا و ساخت قابل رصد است. با استفاده از تحلیل موضوعات تاریخی و هم‌زمانی، این مطالعه رابطه میان حروف اضافه و وابسته‌سازها را آشکار کرده و اثبات می‌کند که فرایند دستوری‌شدگی برای حروف اضافه نیز قابل مشاهده و سنجش است.

گریچوخینا^۲ و کیسیلیاکف^۳ (۲۰۲۴) به بررسی نقش دستوری‌شدگی در شکل‌گیری کلاس حروف اضافه در زبان

1. M. Essessy
2. Z. R. Grechukhina
3. E. Y. Kislyakova

فرانسه پرداختند. نگارندگان نشان دادند که چگونه حروف اضافه از صورت‌های معنادار و مستقل به صورت‌های تابعی و دستوری‌تر منتقل می‌شوند. یافته‌ها نشان داد که مکانیسم‌هایی مانند کاهش معنا و پیوستاری تغییرات در طول زمان نقش کلیدی در این تحول دارند و پیشااضافه‌ها در مسیر تاریخی خود به دسته‌ای منسجم با کاربردهای متنوع دستوری تبدیل می‌شوند. یافته‌ها نشان داد که تحلیل تاریخی می‌تواند درک دقیق‌تری از روند تحول دستوری حروف اضافه فراهم آورد.

و^۱ و شائو^۲ (۲۰۲۵) روند تحول معنایی و دستوری حروف اضافه مشتق از افعال را بررسی کرده‌اند و نمونه‌ای شاخص را در مورد «considering» ارائه داده‌اند. مسئله پژوهش این بود که آیا جهت‌گیری معنایی به سمت ارجاع به ذهن‌گوینده، نقش مشخصی در فرایند دستوری‌شدگی دارد یا خیر. یافته‌ها نشان داد که این عنصر زبانی از شکل فعلی/فعل‌گونه خود به ساخت دستوری تبدیل شده و هم‌زمان با تغییر معنایی، شاخص‌های زمینه‌ای مانند نوع ژانر و شخص فاعل در استفاده از آن تغییر می‌کند. این مطالعه نشان می‌دهد که فرایند دستوری‌شدگی با تغییرات معنایی مرتبط است و مسیرهای نظام‌مند قابل شناسایی هستند.

این مجموعه پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در مطالعات فارسی، توجه به حروف اضافه عمدتاً در چارچوب معناشناسی شناختی، شبکه‌های معنایی و در مواردی دستوری‌شدگی صورت گرفته است؛ با این حال، بررسی نظام‌مند و صریح حروف اضافه «تا» در قالب یک مدل شناختی-دستوری مبتنی بر پیوستارهای مفهومی هاینه هنوز به‌طور مستقل و جامع انجام نشده است. همین‌حال، نقطه عزیمت پژوهش حاضر را شکل می‌دهد.

۳. رویکرد شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳)

چارچوب نظری این پژوهش بر پایه مدل شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) بنا شده است؛ مدلی که دستوری‌شدگی را نه به‌عنوان صرف تغییر صوری یا بازتحلیل نحوی، بلکه به‌مثابه فرایندی عمیقاً شناخت-مبنا و مفهوم-محور تبیین می‌کند (هاینه، ۱۹۹۷؛ ۲۰۰۳). در این رویکرد، زبان بازتاب مستقیم شیوه‌هایی است که انسان جهان پیرامون خود را تجربه، سازمان‌دهی و مفهوم‌سازی می‌کند. از این منظر، ساخت‌های دستوری حاصل انباشت تدریجی تجربه‌های زیسته و تثبیت الگوهای مفهومی‌اند، نه محصول قواعد صوری مستقل از معنا. نقطه عزیمت

1. X. Wu

2. B. Shao

مدل هاینه این فرض بنیادین است که معناهای دستوری از حوزه‌های مفهومی بنیادین و تجربی سرچشمه می‌گیرند. هاینه برای صورت‌بندی این ایده، پیوستاری مفهومی پیشنهاد می‌کند که شامل شش حوزه اصلی است:

کیفیت → زمان → فضا → فعالیت → شیء → شخص

شکل ۱. پیوستار مفهومی دستوری‌شدگی در مدل هاینه (۱۹۹۷: ۴۸)

این شکل پیوستار شش مرحله‌ای حوزه‌های مفهومی در مدل هاینه را نشان می‌دهد که از حوزه‌های ملموس و تجربه‌محور به حوزه‌های انتزاعی و رابطه‌ای حرکت می‌کند. فلش‌های جهت‌دار میان این حوزه‌ها نشان‌دهنده مسیرهای ترجیحی دستوری‌شدگی هستند. در سراسر این پیوستار، طرح‌واره‌های مفهومی بنیادین حفظ می‌شوند، اما حوزه اعمال آن‌ها تغییر می‌کند. این نمودار چارچوب مفهومی لازم برای تحلیل تحول عناصر زبانی را در بخش تحلیل داده‌ها فراهم می‌سازد. در این چارچوب، حوزه‌های نخستین مانند «شخص» و «شیء» به تجربه‌های انسانی مستقیم و تعامل فیزیکی با جهان مربوط‌اند، درحالی‌که حوزه‌هایی مانند «زمان» و «کیفیت» فاقد مرجع عینی مستقیم بوده و تنها از طریق نگاشت‌های مفهومی قابل‌درک می‌شوند (هاینه، ۱۹۹۷).

نکته کلیدی در مدل هاینه آن است که این جابه‌جایی میان حوزه‌های مفهومی تصادفی یا دلخواهی نیست، بلکه از مسیرهای ترجیحی و نسبتاً پایدار پیروی می‌کند. پژوهش‌های تطبیقی هاینه و همکاران (۱۹۹۱) نشان داده‌اند که زبان‌های مختلف، علی‌رغم تفاوت‌های ساختاری، الگوهای مشابهی را در انتقال عناصر زبانی از حوزه‌های تجربی به حوزه‌های انتزاعی طی می‌کنند. این امر حاکی از آن است که دستوری‌شدگی ریشه در معماری شناختی مشترک انسان‌ها دارد.

از منظر شناختی، این انتقال مفهومی مبتنی بر حفظ طرح‌واره‌های بنیادین است. طرح‌واره‌هایی که در حوزه‌های اولیه شکل می‌گیرند، در فرایند انتقال به حوزه‌های بعدی حذف نمی‌شوند، بلکه بازتعبیر می‌گردند. به بیان دیگر، آنچه تغییر می‌کند حوزه کاربرد است، نه ساختار مفهومی زیربنایی. این اصل «پایداری طرح‌واره‌ای در دل تغییر حوزه» یکی از ارکان اصلی مدل هاینه و شواهدی قوی برای شناخت-مبنا بودن دستوری‌شدگی به شمار می‌آید (هاینه، ۲۰۰۳).

هاینه برای توضیح سازوکار این تحولات، مجموعه‌ای از فرایندهای شناختی-معنایی را مطرح می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

نخست، تعمیم معنایی؛ به این معنا که عنصر زبانی از یک معنای محدود و بافت‌مند به کاربردهایی گسترده‌تر و کمتر وابسته به موقعیت خاص گسترش می‌یابد.

دوم، رنگ‌باختگی مفهومی؛ که طی آن برخی مؤلفه‌های معنای اولیه کمرنگ می‌شوند تا عنصر زبانی بتواند نقش‌های انتزاعی‌تر و رابطه‌ای‌تری ایفا کند.

سوم، تثبیت کاربردی؛ که در آن، کاربردهای جدید به‌صورت الگوهای پایدار در نظام دستور زبان نهادینه می‌شوند (هاینه و همکاران، ۱۹۹۱).

مجموعه این فرایندها باعث می‌شود که عناصر زبانی، در طول زمان، از ابزارهای بیان تجربه‌های عینی به نشانگرهای روابط انتزاعی و ساخت‌های دستوری تبدیل شوند. مزیت اساسی مدل هاینه در این است که این تحول را نه به‌صورت گسسته، بلکه در قالب یک پیوستار مفهومی منسجم توضیح می‌دهد؛ پیوستاری که امکان تحلیل تاریخی، شناختی و کارکردی را به‌طور هم‌زمان فراهم می‌آورد. از این منظر، مدل شناختی-دستوری هاینه چارچوبی نظری فراهم می‌کند که در آن می‌توان مسیرهای تحول معنایی و دستوری را به‌عنوان بازتابی از تعامل میان تجربه، مفهوم‌سازی و ساخت زبانی تحلیل کرد. همین ویژگی است که این مدل را به ابزاری مناسب برای تحلیل نظام‌مند عناصر زبانی در زبان‌های مختلف، از جمله زبان‌های ایرانی، تبدیل می‌کند و بنیان نظری لازم برای تحلیل داده‌های زبانی در بخش‌های بعدی پژوهش را فراهم می‌آورد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و تبیینی انجام شده و در چارچوب زبان‌شناسی شناختی، فرایند دستوری‌شدگی عنصر «تا» را بر اساس مدل شناختی-دستوری هاینه تحلیل می‌کند. در این چارچوب، دستوری‌شدگی نه به‌مثابه مجموعه‌ای از تغییرات صرفاً صوری یا نحوی، بلکه به‌عنوان جابه‌جایی‌های نظام‌مند میان حوزه‌های مفهومی در پیوستاری از تجربه‌های ملموس به‌سوی انتزاع در نظر گرفته می‌شود. بر همین اساس، روش پژوهش به‌گونه‌ای طراحی شده است که امکان بازسازی مسیرهای مفهومی تحول عناصر زبانی و شناسایی سازوکارهای شناختی دخیل در این فرایند را فراهم آورد.

داده‌های این پژوهش از متون فارسی معاصر در دسترس عمومی و گفتار روزمره گردآوری شده‌اند؛ از جمله متون مطبوعاتی، رسانه‌ای و متون ادبی منتشر شده که بازتاب‌دهنده کاربردهای طبیعی و رایج زبان فارسی هستند. انتخاب داده‌ها به‌صورت هدفمند و بر اساس قابلیت آن‌ها در بازنمایی مراحل مختلف تحول مفهومی انجام شده است، نه بر

مبنای بسامد آماری. تمرکز اصلی بر نمونه‌هایی بوده است که امکان تحلیل شناختی و تبیین فرایند دستوری‌شدگی را در چارچوب پیوستار مفهومی مدل هاینه فراهم می‌کنند. در مواردی، برای روشن‌تر شدن تحلیل و تقویت تبیین شناختی، از نمونه‌های متداول گفتار معیار نیز استفاده شده است، بی‌آنکه این داده‌ها نقش منبع اصلی تحلیل را ایفا کنند.

تحلیل داده‌ها بر اساس رویکرد مفهومی-کارکردی انجام شده است؛ بدین معنا که هر نمونه زبانی با توجه به نوع رابطه‌ای که بیان می‌کند، در یکی از حوزه‌های مفهومی پیوستار هاینه جای‌گذاری شده و سپس طرح‌واره‌های مفهومی بنیادین آن استخراج شده‌اند. در این مرحله، توجه اصلی معطوف به پایداری طرح‌واره‌ها در کاربردهای مختلف و چگونگی انتقال آن‌ها از حوزه‌های تجربی به حوزه‌های انتزاعی بوده است. به موازات این امر، سازوکارهای شناختی دستوری‌شدگی، از جمله تعمیم معنایی، رنگ‌باختگی مفهومی و تثبیت کاربردی، در تحلیل هر داده لحاظ شده‌اند. درنهایت، کاربردهای مختلف نه به‌صورت پراکنده، بلکه به‌عنوان مراحل یک مسیر منسجم و پیوسته تحلیل شده‌اند تا امکان تبیین نظام‌مند تحول مفهومی و دستوری فراهم شود. این رویکرد تحلیلی، با اتکا به اصول نظری مدل هاینه، زمینه‌ای فراهم می‌آورد تا پیوند میان تجربه انسانی، مفهوم‌سازی و ساخت‌های دستوری به‌صورت روشن و قابل دفاع تبیین گردد.

۵. دستوری‌شدگی «تا» در زبان فارسی از منظر هاینه

تحلیل داده‌های این پژوهش بر پایه رویکرد مفهومی-کارکردی و در چارچوب مدل شناختی-دستوری هاینه انجام خواهد شد. بر این اساس، کاربردهای مختلف «تا» نه به‌عنوان واحدهایی مستقل و پراکنده، بلکه به‌مثابه بازتاب‌هایی از مراحل مختلف یک مسیر تحول مفهومی بررسی می‌شوند. در این تحلیل، هر نمونه زبانی ابتدا با توجه به نوع رابطه‌ای که برقرار می‌کند، در یکی از حوزه‌های مفهومی پیوستار هاینه جای‌گذاری می‌شود و سپس طرح‌واره‌های مفهومی بنیادین دخیل در آن استخراج و تحلیل می‌گردد. تمرکز اصلی بر آن است که چگونه طرح‌واره‌های اولیه در طول گسترش کارکردی حفظ می‌شوند و درعین حال، حوزه اعمال آن‌ها از تجربه‌های عینی به روابط انتزاعی انتقال می‌یابد.

بر این مبنای، تحلیل داده‌ها از حوزه‌های مفهومی ملموس آغاز می‌شود و به تدریج به سوی حوزه‌های انتزاعی‌تر پیش می‌رود؛ حرکتی که با مسیرهای ترجیحی دستوری‌شدگی در مدل هاینه همخوانی دارد. در هر مرحله، سازوکارهای شناختی دستوری‌شدگی، از جمله تعمیم معنایی، رنگ‌باختگی مفهومی و تثبیت کاربردی، به‌صورت هم‌زمان مدنظر

قرار گرفته‌اند تا نشان داده شود که گسترش کارکردی «تا» حاصل یک فرایند تدریجی و نظام‌مند است، نه نتیجه چندکاربردی تصادفی یا ناهمبسته.

در این چارچوب، کاربردهای مکانی، زمانی و مقیاسی «تا» به‌صورت یک زنجیره پیوسته تحلیل می‌شوند؛ زنجیره‌ای که در آن، طرح‌واره مفهومی «نقطه پایان» یا «حد نهایی» به‌عنوان هسته معنایی پایدار عمل می‌کند، اما با تغییر حوزه مفهومی، بازتعبیر می‌شود. این پایداری طرح‌واره‌ای در دل تغییر حوزه، امکان تبیین شناختی تحول «تا» را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که این عنصر زبانی چگونه از بیان روابط عینی به نشانگر روابط انتزاعی و دستوری تبدیل شده است. بر این اساس، تحلیل داده‌ها در ادامه در قالب خوشه‌های مفهومی سامان‌دهی می‌شود و هر خوشه به‌عنوان مرحله‌ای از مسیر تحول مفهومی «تا» مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف. خوشه نخست: طرح‌واره مسیر-غایت مکانی (PATH-GOAL Schema)

بررسی داده‌های گردآوری شده نشان می‌دهد که در کاربردهای مکانی، «تا» به‌طور نظام‌مند در ساخت‌هایی به کار می‌رود که یک کنش حرکتی را به نقطه‌ای مشخص در امتداد مسیر حرکت مرتبط می‌سازند؛ نمونه‌هایی مانند «برو تا سرِ کوچه»، «رفتن تا درِ خانه»، «پیاپی روی تا میدان اصلی» و «دویدن تا انتهای خیابان» این الگورا بازتاب می‌دهند. در این کاربردها، «تا» نقش نشانگر حد نهایی یا مقصد را ایفا می‌کند و رابطه فضایی میان حرکت و نقطه پایان آن را برجسته می‌سازد. این نمونه‌ها مبنای تحلیل مفهومی این خوشه را تشکیل می‌دهند و نشان می‌دهند که کاربردهای مکانی «تا» از نظر معنا و کارکرد بسیار منظم و قابل‌شناسایی هستند.

از منظر شناختی، این کاربردها بر پایه طرح‌واره تصویری «مسیر» سازمان یافته‌اند؛ طرح‌واره‌ای که شامل مؤلفه‌های مبدأ، امتداد و نقطه پایان است. داده‌ها نشان می‌دهند که «تا» به‌طور خاص با مؤلفه پایانی این طرح‌واره پیوند دارد و تمرکز معنایی آن بر رسیدن به یک نقطه مشخص است. معنای مرکزی «تا» در این مرحله فضایی و هدف‌محور است و نشانگر حد نهایی حرکت، نه خود حرکت یا مبدأ آن.

در چارچوب مدل هاینه، این کاربردها نقطه آغاز مسیر دستوری‌شدگی «تا» هستند. حوزه فضا، به‌عنوان یکی از حوزه‌های بنیادین، بستری فراهم می‌آورد که معنا هنوز کاملاً عینی و مبتنی بر تجربه مستقیم است. در این مرحله، نشانه‌ای از رنگ‌باختگی مفهومی مشاهده نمی‌شود؛ اما تثبیت کارکرد «تا» به‌عنوان نشانگر حد نهایی، زمینه را برای گسترش مفهومی بعدی فراهم می‌کند.

طرح‌واره «نقطه پایان» در این خوشه، به‌عنوان هسته مفهومی پایدار، شکل گرفته و مسیر انتقال آن به حوزه‌های مفهومی دیگر را هموار می‌کند. از این‌رو، کاربردهای مکانی «تا» نه تنها نخستین مرحله تحول، بلکه پایه و سنگ بنای شناختی مسیر دستوری‌شدگی آن در زبان فارسی محسوب می‌شوند.

ب. خوشه دوم: طرح‌واره مسیر زمانی (Temporal Path Schema)

تحلیل داده‌های متون فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در مراحل بعدی، معنای مکانی خود را حفظ کرده و به تدریج به حوزه زمانی گسترش می‌یابد. نمونه‌هایی مانند «منتظر باش تا فردا»، «جلسه تا ساعت پنج ادامه داشت» و «صبر کن تا او برسد» نمایانگر این انتقال زمانی هستند. در این کاربردها، «تا» دیگر تنها نشانگر نقطه پایانی حرکت فیزیکی نیست، بلکه محدوده زمانی را مشخص می‌کند و پایان یک بازه یا محدوده زمانی را برجسته می‌سازد.

از منظر شناختی، این انتقال بر پایه طرح‌واره اولیه «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که در کاربردهای مکانی نمایانگر حد نهایی حرکت بود، اکنون به حوزه زمانی نگاشت شده است؛ نقطه پایانی فضا به «پایان بازه زمانی» بازتعبیر می‌شود. این بازتعبیر، نمونه‌ای از تعمیم معنایی است که هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) آن را به‌عنوان یکی از سازوکارهای کلیدی دستوری‌شدگی معرفی می‌کند. طرح‌واره پایه همچنان حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه مستقیم فضایی به تجربه انتزاعی‌تر زمانی تغییر کرده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که تثبیت کاربرد زمانی «تا» با تغییرات تدریجی معنایی و رنگ‌باختگی مفهومی همراه است. در این مرحله، «تا» هنوز ریشه معنایی خود را از فضای واقعی حفظ می‌کند، اما کارکرد آن به‌عنوان نشانگر حد و پایان در زمان تثبیت شده و به یک واحد دستوری تبدیل شده است. این مرحله، نمونه بارزی از مسیر پیوسته و نظام‌مند دستوری‌شدگی است که مطابق با مدل هاینه از حوزه‌های بنیادین تجربی به حوزه‌های انتزاعی‌تر منتقل می‌شود. به بیان دیگر، خوشه دوم نشان می‌دهد که چگونه عنصر زبانی «تا» از یک نشانگر مکانی عینی به یک ابزار دستوری برای بیان پایان بازه‌های زمانی تبدیل شده است، بدون آنکه هسته مفهومی «نقطه پایان» از بین برود. این گسترش، مسیر تحلیل خوشه بعدی را برای انتقال به حوزه‌های انتزاعی‌تر و کارکردهای مقیاسی هموار می‌کند.

ج. خوشه سوم: طرح‌واره مقیاس و حد بالایی (Scalar Upper-Bound Schema)

در برخی کاربردهای زبانی، عنصر «تا» در مراحل پیشرفته دستوری‌شدگی، معنای خود را از حوزه‌های مکانی و زمانی

فراتر برده و وارد حوزه‌های انتزاعی و مقیاسی می‌شود. نمونه‌هایی مانند «آدم داریم تا آدم»، «برنج داریم تا برنج»، «تا حد مرگ خسته شد» و «تا اندازهای موفقم» نمایانگر این گسترش هستند. در این کاربردها، «تا» دیگر محدود به مکان یا زمان نیست؛ بلکه حد نهایی مقدار، تعداد، شدت یا کیفیت یک ویژگی یا کنش را مشخص می‌کند. از منظر شناختی، این تحول نمونه‌ای از نگاشت مفهومی از حوزه‌های بنیادین به حوزه‌های انتزاعی است که هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) آن را مسیر طبیعی دستوری‌شدگی می‌داند. طرح‌واره اصلی «نقطه پایان»، که ابتدا در حوزه فضا و سپس در زمان تثبیت شده بود، اکنون به صورت «حد نهایی مقدار یا درجه» بازتعبیر شده است. این بازتعبیر، نمونه‌ای از رنگ‌باختگی مفهومی و تعمیم معنایی است؛ یعنی تجربه مستقیم فضایی یا زمانی کمتر برجسته شده، اما هسته مفهومی «نقطه پایان» همچنان حفظ شده و نقش هدایت‌کننده در تحلیل کاربردهای مقیاسی را ایفا می‌کند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که تثبیت کاربرد مقیاسی «تا» با تثبیت کارکرد دستوری و تثبیت معنایی همراه است. این کاربردها، علی‌رغم انتزاعی بودن، از ساختار پیشین خود پیروی می‌کنند و نشان می‌دهند که مسیر تحول «تا» یک فرایند پیوسته و نظام‌مند است، نه چندین تغییر پراکنده. به بیان دیگر، خوشه سوم، مرحله‌ای است که در آن «تا» به یک عنصر دستوری چندوجهی تبدیل می‌شود و امکان بیان محدوده شدت، مقدار یا کیفیت را فراهم می‌آورد. این خوشه، تکمیل‌کننده مسیر تحولی «تا» است و نشان می‌دهد که چگونه یک عنصر زبانی می‌تواند از یک کاربرد کاملاً عینی و مبتنی بر تجربه، به یک ابزار دستوری انتزاعی و مقیاسی تبدیل شود؛ درحالی‌که، هسته مفهومی اصلی آن-طرح‌واره «نقطه پایان»-حفظ شده است.

د. خوشه چهارم: طرح‌واره واحدبندی شمارشی (Utilization/Classifier Schema)

در این خوشه معنایی، «تا» در مرحله پیشرفته، معنای خود را به حوزه‌های شمارشی و کمی گسترش می‌دهد. نمونه‌هایی مانند «سه تا»، «پنج تا»، «ده تا»، «تا ده می‌شمریم»، «تا سه فرصت داری» و «چهار تا کتاب» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» دیگر محدود به نشان دادن حد نهایی حرکت، بازه زمانی یا شدت/کیفیت نیست؛ بلکه حد نهایی تعداد یا مقدار مشخص و عینی یک شیء یا واحد را تعیین می‌کند. این ویژگی، کاربرد شمارشی «تا» را به یک ابزار دستوری و انتزاعی دقیق تبدیل می‌کند که امکان بیان دقیق کمی را فراهم می‌آورد. از منظر شناختی، این مرحله نیز بر پایه طرح‌واره اولیه «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا و سپس در زمان و حوزه‌های کیفی تثبیت شده بود، در اینجا بر یک مقیاس کمی نگاشت می‌شود؛ به

این معنا که «نقطه پایان مسیر» در تجربه فضایی، به «حدّ نهایی یک بازه عددی یا شمارشی» بازتعبیر می‌گردد. برای مثال، در ساخت‌هایی مانند «تا ده بشمار» یا «از یک تا پنج»، عنصر «تا» کران بالای یک توالی عددی را مشخص می‌کند؛ به گونه‌ای که حرکت ترتیبی از مبدأ عددی آغاز شده و در عدد پایانی متوقف می‌شود. در این بازتعبیر، مسیر فیزیکی به صورت استعاری به یک «مقیاس ترتیبی» نگاشت می‌شود و عدد پایانی همان نقشی را ایفا می‌کند که پیش‌تر «نقطه پایان مسیر» در حوزه فضا بر عهده داشت. این انتقال، نمونه‌ای از تعمیم معنایی و تثبیت کاربردی در سطح کمی است: معنا از تجربه مستقیم فضایی یا زمانی فراتر رفته و به یک واحد دستوری شمارشی تبدیل شده است، درحالی‌که هسته مفهومی «پایان» همچنان حفظ می‌شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد شمارشی «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تأیید می‌کند. به عنوان مثال، «سه تا سیب آوردم» نه تنها تعداد دقیق سیب‌ها را مشخص می‌کند، بلکه همان مسیر تحولی را دنبال می‌کند که در خوشه‌های پیشین مشاهده شد: از تجربه فضایی به زمان، سپس به کیفیت/شدت، و نهایتاً به شمارش و کمیت. این تحلیل، توانایی «تا» را در انطباق با حوزه‌های مفهومی متنوع و تثبیت طرح‌واره بنیادی در مسیرهای انتزاعی مختلف نشان می‌دهد. به این ترتیب، خوشه شمارشی/کمی نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه از یک نشانگر مکانی عینی به یک ابزار دستوری انتزاعی و کمی تبدیل شده است، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود.

ه. خوشه پنجم: طرح‌واره هدفمندی کنش (Purpose-as-Goal Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه معنای خود را به حوزه‌ای کاملاً انتزاعی و هدفمند گسترش داده است. نمونه‌هایی مانند «او مدام تا کمکت کنم»، «درس می‌خوانم تا موفق شوم» و «درخواست دادم تا پاسخ بدهند» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» دیگر تنها نشانگر حد نهایی حرکت، بازه زمانی، شدت/کیفیت یا مقدار نیست؛ بلکه رابطه هدف و غایت یک کنش را مشخص می‌کند و تحقق عملی یا نتیجه را برجسته می‌سازد.

از منظر شناختی، این تحول بر پایه طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا، سپس در زمان و حوزه‌های کیفی و شمارشی تثبیت شده بود، اکنون به پایان هدفمند یک کنش یا نتیجه عملی نگاشت شده است. این انتقال نمونه‌ای از تعمیم معنایی، تثبیت کاربردی و رنگ‌باختگی مفهومی است؛ هسته

معنایی «پایان» حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه فضایی یا زمانی و حتی شمارشی، به هدف و غایت عملی تغییر یافته است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد هدفمند «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تکمیل می‌کند. به‌عنوان مثال، در جمله «وادم تا کمکت کنم»، «تا» رابطه هدف میان فعل بند اصلی («وادم») و فعل بند وابسته («کمکت کنم») را برقرار می‌کند و نشان می‌دهد که این رابطه، نتیجه یک کنش هدفمند است. این ویژگی، مسیر تحول معنایی «تا» را به شکل یک فرایند پیوسته و نظام‌مند از حوزه‌های تجربی به حوزه‌های انتزاعی نشان می‌دهد. به بیان دیگر، خوشه پنجم نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه می‌تواند از یک نشانگر مکانی و زمانی عینی، به یک ابزار انتزاعی، هدف‌محور و دستوری تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود.

و. خوشه ششم: طرح‌واره آستانه شرطی (Threshold/Boundary Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه معنای خود را به حوزه‌ای کاملاً شرطی و الزامی گسترش می‌دهد. نمونه‌هایی مانند «تا نیایی، شروع نمی‌کنیم»، «تا این کار نکنی، قبول نمی‌کنم»، «تا درس نخونی، نمی‌توانی بازی کنی» و «تا اجازه ندهند، نمی‌توانیم وارد شویم» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» رابطه‌ای شرطی-علّی میان دو بخش جمله برقرار می‌کند و تحقق یک بخش را مشروط به بخش دیگر می‌سازد.

از منظر شناختی، این مرحله نیز بر پایه طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا، سپس در زمان، حوزه‌های کیفی، شمارشی و هدف/نتیجه تثبیت شده بود، اکنون به پایان تحقق شرط یا الزام عملی نگاشت شده است. این انتقال نمونه‌ای از تعمیم معنایی، تثبیت کاربردی و رنگ‌باختگی مفهومی است؛ هسته معنایی «پایان» حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه فضایی، زمانی یا کمی و هدف‌محور، به منطق شرطی و الزامی تغییر یافته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد شرطی «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تکمیل می‌کند. به‌عنوان مثال، در جمله «تا این کار نکنی، قبول نمی‌کنم»، «تا» رابطه شرطی میان کنش (نکردن کار) و نتیجه (قبول نکردن) را برقرار می‌کند و نشان می‌دهد که تحقق نتیجه، وابسته به برآورده شدن شرط است. این ویژگی، مسیر تحولی «تا» را از حوزه‌های تجربی و کیفی به سطح منطقی-شرطی انتزاعی نشان می‌دهد و توانایی «تا» در انطباق با حوزه‌های مفهومی متنوع و حفظ هسته معنایی بنیادی را تأیید می‌کند. به این ترتیب، خوشه ششم نشان

می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه می‌تواند از نشانگر مکانی و زمانی عینی به ابزار انتزاعی، هدف‌محور، کمی و نهایتاً شرطی تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود. این مرحله تکمیل‌کننده مسیر تحولی «تا» در زبان فارسی است و نشان می‌دهد که دستوری‌شدگی یک فرایند پیوسته، نظام‌مند و مبتنی بر طرح‌واره‌های بنیادین شناختی است.

ز. خوشه هفتم: طرح‌واره کنش-نتیجه (Event-Result Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه، معنای خود را به حوزه‌ای کاملاً نتیجه‌محور گسترش می‌دهد. نمونه‌هایی مانند «آنقدر دویدم تا خسته شدم»، «درس خواندم تا نمره‌ام بالا برود» و «کار کردم تا پول کافی جمع کنم» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» رابطه میان کنش و پیامد واقعی یا تحقق‌یافته آن کنش را برقرار می‌کند و تحقق نتیجه را برجسته می‌سازد.

از منظر شناختی، این کاربرد نیز بر پایه طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا، سپس در زمان، حوزه‌های کیفی، شمارشی، هدف/نتیجه و شرطی تثبیت شده بود، اکنون به پایان نتیجه-محور یک کنش یا تحقق عملی نگاشت شده است. این انتقال نمونه‌ای از تعمیم معنایی، تثبیت کاربردی و رنگ‌باختگی مفهومی است؛ هسته معنایی «پایان» حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه فضایی، زمانی یا هدف/شرط به پیامد واقعی و تحقق‌یافته کنش تغییر یافته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد نتیجه‌ای «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تکمیل می‌کند. به عنوان مثال، در جمله «آنقدر دویدم تا خسته شدم»، «تا» رابطه علت-پیامد میان کنش (دویدن) و نتیجه آن (خسته شدن) را برقرار می‌کند و نشان می‌دهد که تحقق پیامد وابسته به انجام کنش است. این ویژگی، مسیر تحولی «تا» را از حوزه‌های تجربی و کیفی به سطح نتیجه و پیامد انتزاعی-عملی منتقل می‌کند و توانایی «تا» در انطباق با حوزه‌های مفهومی متنوع و حفظ هسته معنایی بنیادین را تأیید می‌کند. به این ترتیب، خوشه هفتم نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه می‌تواند از نشانگر مکانی و زمانی عینی به ابزار انتزاعی، هدف-محور، کمی، شرطی و نهایتاً نتیجه‌محور تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود.

ح. خوشه هشتم: طرح‌واره تغییر حالت نتیجه‌ای (Resultant State Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه، معنای خود را به سطح کاملاً دستوری و

تثبیت‌شده گسترش داده است. نمونه‌هایی مانند «کاغذ را تا زدم»، «نان تا خورد» و «لباس را تا کردم» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» دیگر رابطه مکانی، زمانی، هدف، شرط یا نتیجه را نشان نمی‌دهد؛ بلکه یک ابزار دستوری تثبیت‌شده برای تشکیل فعل مرکب یا ساختار ترکیبی به شمار می‌رود.

از منظر شناختی و طرح‌واره‌های هاینه، این مرحله نشان‌دهنده بالاترین سطح انتزاع و تثبیت کاربردی است. طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» که در مراحل پیشین به فضا، زمان، کیفیت، شمارش، هدف، شرط و نتیجه نگاشت شده بود، اکنون به نشانه‌ای دستوری برای ساخت فعل مرکب تبدیل شده است. در اینجا، معنای تجربی اولیه «پایان» تقریباً از متن حذف شده و «تا» به یک واحد دستوری ثابت و مستقل بدل شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد تثبیت‌شده «تا» پایان مسیر تحولی دستوری‌شدگی را نمایان می‌کند. به‌عنوان مثال، در جمله «کاغذ را تا زدم»، «تا» به همراه فعل اصلی «زدن» یک واحد معنایی و دستوری کامل ایجاد می‌کند و عملکرد آن دیگر با حوزه‌های فضایی یا زمانی اولیه ارتباط مستقیمی ندارد. این ویژگی، مسیر تحول «تا» را از حوزه‌های تجربی به سطح دستوری-ترکیبی انتزاعی منتقل می‌کند و توانایی «تا» در حفظ هویت بنیادین طرح‌واره‌ای در قالب ساختارهای تثبیت‌شده را تأیید می‌کند. به این ترتیب، خوشه هشتم نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه می‌تواند از نشانگر مکانی و زمانی عینی به ابزار انتزاعی، هدف‌محور، کمی، شرطی، نتیجه‌محور و نهایتاً دستوری-تثبیت‌شده تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود. این مرحله نیز، تکمیل‌کننده مسیر تحولی «تا» در زبان فارسی است و نشانگر آن است که دستوری‌شدگی یک فرایند پیوسته، نظام‌مند و مبتنی بر طرح‌واره‌های بنیادین شناختی است.

ط. خوشه نهم: طرح‌واره تأکید گفتمانی (Discourse Emphasis Schema)

در واپسین مرحله تحول «تا» در زبان فارسی، این عنصر در ساخت‌هایی ظاهر می‌شود که دیگر نمی‌توان آن‌ها را صرفاً در چارچوب روابط زمانی، شرطی یا حتی دستوری تحلیل کرد. در این کاربردها، «تا» به‌عنوان عنصری گفتمان-محور عمل می‌کند که کارکرد اصلی آن برجسته‌سازی ارزیابانه و تأکیدی یک وضعیت از منظر گوینده است. نمونه‌هایی مانند «تا کی می‌خواهی صبر کنی؟»، «تا کی قراره این وضع ادامه داشته باشه؟»، «تا خود صبح کار کرد!» و «تا کی تویی؟» نشان می‌دهند که «تا» در این سطح دیگر نشانگر پایان عینی یا حتی مرز مفهومی تحقق نیست، بلکه ابزاری برای سازمان‌دهی توجه گفتمانی و القای نارضایتی، شگفتی یا فشار تعاملی است.

از منظر مفهومی، طرح‌واره بنیادین «مسیر-نقطه پایان» در این خوشه به‌طور قابل‌توجهی تضعیف شده است. نقطه پایان نه تحقق می‌یابد و نه حتی به‌صورت دقیق قابل‌تعیین است، بلکه به‌عنوان یک مرز هنجاری نقض شده یا به‌تعمیق افتاده پیش‌فرض گرفته می‌شود. بدین ترتیب، مسیر زمانی یا وضعیتی همچنان امتداد می‌یابد، اما کانون توجه شناختی‌گوینده بر این واقعیت متمرکز است که این امتداد از آستانه انتظار عبور کرده است. در این سطح، «تا» دیگر نقشی در ساخت‌دهی محتوای گزاره‌ای ندارد، بلکه در سطح فراگزاره‌ای و گفتمانی عمل می‌کند. تأکید حاصل از این ساخت‌ها نه یک شگرد بلاغی مستقل، بلکه پیامد مستقیم تهی‌شدگی معنایی و تثبیت کامل دستوری «تا» است؛ فرآیندی که امکان بازکاربرد آن را به‌عنوان نشانگر ارزیابانه فراهم کرده است. از این‌رو، خوشه تأکید گفتمانی را باید فراتر از مرحله تثبیت دستوری و به‌عنوان افق نهایی دستوری‌شدگی «تا» در زبان فارسی تلقی کرد. این تحلیل نشان می‌دهد که مسیر تحول «تا» نه تنها از فضا به زمان و از زمان به کیفیت امتداد می‌یابد، بلکه در نهایت به ساحت گفتمان وارد می‌شود؛ جایی که عنصر زبانی، پس از ازدست‌دادن کارکردهای مفهومی اولیه، به ابزار تعامل، ارزیابی و مدیریت انتظار در گفتار بدل می‌شود. بدین‌سان، «تا» ی تأکید گفتمانی را می‌توان شاهدی قوی بر پیوند میان دستوری‌شدگی، ذهنیت‌گوینده و سازمان‌دهی گفتمان دانست.

۱-۵. طرح‌واره‌های مفهومی «تا» و جایگاه آن‌ها در پیوستار مفهومی هاینه

در چارچوب شناختی دستوری هاینه، دستوری‌شدگی نه به‌عنوان دگرگونی صرفِ صوری یا نحوی، بلکه به‌مثابه جابه‌جایی‌های نظام‌مند در حوزه‌های مفهومی تبیین می‌شود. هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) نشان می‌دهد که عناصر زبانی در مسیر تحول خود، معمولاً از حوزه‌های تجربی و بدن‌مندی‌شده آغاز کرده و به‌تدریج به حوزه‌های انتزاعی‌تر منتقل می‌شوند. این مسیر تحولی در قالب پیوستار مفهومی معروف زیر صورت‌بندی شده است:

Person → Object → Activity → Space → Time → Quality

عنصر «تا» در زبان فارسی نمونه‌ای روشن از این نوع تحول شناخت-مبناست؛ زیرا علی‌رغم تنوع گسترده کارکردهایش، تمامی این کاربردها را می‌توان بر اساس پایداری یک طرح‌واره مفهومی بنیادین توضیح داد.

۱-۱-۵ طرح‌واره بنیادین: مسیر و نقطه پایان (PATH-END POINT)

در تمامی کاربردهای «تا»، یک طرح‌واره شناختی مشترک قابل تشخیص است. در این طرح‌واره، یک فرایند، کنش یا وضعیت از مبدائی آغاز می‌شود، امتدادی را طی می‌کند و به نقطه‌ای می‌رسد که در آن، حرکت متوقف، وضعیت

دگرگون یا کنش کامل می‌شود. دستوری‌شدگی «تا» را می‌توان به‌منزله انتقال تدریجی این طرح‌واره از حوزه‌های عینی به حوزه‌های انتزاعی‌تر دانست، بی‌آنکه ساخت هندسی طرح‌واره از میان برود.

۵-۱-۲ نگاشت طرح‌واره‌ها بر پیوستار مفهومی هاینه

در مرحله نخست، «تا» در حوزه Space عمل می‌کند و نقطه پایان حرکت فیزیکی را نشان می‌دهد. در این سطح، طرح‌واره مسیر به‌طور مستقیم بر تجربه بدن‌مند حرکت مبتنی است. با انتقال به حوزه Time، همان طرح‌واره بر گذر زمان نگاشت می‌شود و «تا» پایان یک بازه زمانی را مشخص می‌سازد. این جابه‌جایی حوزه‌ای نمونه‌ای از انتقال استعاره کلاسیک از فضا به زمان است که هاینه آن را یکی از مسیرهای پایدار دستوری‌شدگی می‌داند.

در مراحل بعدی، طرح‌واره مسیر-نقطه پایان به حوزه Quality گسترش می‌یابد؛ جایی که «تا» حد نهایی شدت، درجه یا کیفیت را نشان می‌دهد. این تحول نشان می‌دهد که مقیاس‌های کیفی نیز از نظر شناختی، بازتعبیری از تجربه مسیرمحور هستند. از اینجا، «تا» می‌تواند به حوزه‌های کمی و شمارشی راه یابد و سقف عددی یا مقدار مرجع را تثبیت کند؛ مرحله‌ای که پیوند میان کیفیت و کمیت را در چارچوب مقیاس‌های ذهنی آشکار می‌سازد. با ورود به حوزه Activity، «تا» در بیان هدف و غایت کنش‌ها نقش می‌گیرد. در این سطح، نقطه پایان دیگر مکانی یا زمانی نیست، بلکه تحقق یک نیت یا هدف ارادی است. در ادامه، با گسترش به روابط شرطی و نتیجه‌ای، «تا» به حوزه‌های انتزاعی‌تری از روابط علّی و منطقی وارد می‌شود؛ جایی که طرح‌واره پایان به‌صورت آستانه تحقق پیامد یا گذار به وضعیت جدید بازتعبیر می‌شود.

۵-۱-۳ تثبیت دستوری و گذار به افق گفتمانی

در مراحل پیشرفته تحول «تا» در زبان فارسی، این عنصر به‌عنوان جزئی تثبیت‌شده در ساخت‌های ترکیبی، الگوهای نحوی قالبی و افعال مرکب ظاهر می‌شود. در این سطح، «تا» دیگر نقش فعالی در ساخت‌دهی معنای گزاره‌ای ایفا نمی‌کند و به‌صورت واحدی وابسته و غیرقابل تفکیک در ساخت‌های دستوری به کار می‌رود. حوزه مفهومی در این مرحله عمدتاً به سطح انتزاعی کیفیت منتقل شده و ارجاع مستقیم به تجربه بدن‌مند حرکت یا پایان مسیر تا حد زیادی رنگ‌باخته است. با این حال، همان‌گونه که تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد، حتی در این کاربردهای تثبیت‌شده نیز می‌توان ردپای تضعیف‌شده‌ای از طرح‌واره بنیادین «مسیر-نقطه پایان» را به‌عنوان پیش‌زمینه‌ای شناختی تشخیص داد.

مطابق با چارچوب نظری هاینه، این مرحله را می‌توان نقطه اشباع دستوری‌شدگی از حیث ساختی و معنایی

دانست؛ مرحله‌ای که در آن، عنصر زبانی به‌طور کامل در نظام دستور زبان ادغام می‌شود. با این وجود، داده‌های زبان فارسی نشان می‌دهند که تثبیت دستوری «تا» نه پایان مطلق مسیر تحول آن، بلکه آستانه‌ای برای گذار به سطحی فراتر از معنا و نحو است. در این آستانه، «تا» امکان می‌یابد که از نقش‌های صرفاً دستوری فاصله بگیرد و در سازمان‌دهی گفتمان و بیان ارزیابی‌های ذهنی گوینده ایفای نقش کند. بدین ترتیب، پس از تثبیت دستوری، «تا» وارد ساحت گفتمان می‌شود و در قالب خوشه تأکید گفتمانی بازتحلیل می‌گردد. در این سطح پسادستوری، عنصر «تا» دیگر نشانگر پایان عینی، مرز زمانی یا آستانه منطقی نیست، بلکه به ابزاری برای برجسته‌سازی شناختی، القای فشار تعاملی و داوری هنجاری نسبت به امتداد یک وضعیت بدل می‌شود. این تحول نشان می‌دهد که مسیر دستوری‌شدگی «تا» در زبان فارسی نه تنها به انتزاع مفهومی منتهی می‌شود، بلکه در نهایت به سازمان‌دهی توجه و معنا در سطح گفتمان ختم می‌گردد؛ افقی که می‌توان آن را نقطه نهایی تحول شناختی این عنصر در پیوستار هاینه دانست.

۶. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد شناختی-دستوری هاینه، مسیر تحول عنصر «تا» در زبان فارسی را نه به‌عنوان مجموعه‌ای از کاربردهای پراکنده، بلکه به مثابه یک فرایند منسجم و مرحله‌مند از دستوری‌شدگی بازسازی کرد. تحلیل داده‌ها نشان داد که تنوع کارکردی «تا» حاصل حرکت تدریجی یک طرح‌واره مفهومی پایدار-یعنی طرح‌واره «مسیر-نقطه پایان»-در امتداد پیوستار مفهومی هاینه است؛ پیوستاری که از حوزه‌های تجربه‌محور آغاز می‌شود و به سطوح انتزاعی، ارزیابانه و گفتمانی ختم می‌گردد. یافته‌ها نشان داد که «تا» در مراحل اولیه، به‌طور مستقیم بر تجربه بدن‌مند حرکت و گذار فضایی متکی است و سپس، از طریق نگاشت‌های استعاره‌ای نظام‌مند، به حوزه‌های زمان، کمیت، کیفیت و غایت کنش گسترش می‌یابد. در این مراحل میانی، هرچند حوزه مفهومی تغییر می‌کند، ساخت هندسی طرح‌واره-یعنی امتداد یک فرایند تا رسیدن به آستانه‌ای تعیین‌کننده-به‌طور معناداری حفظ می‌شود. این پایداری طرح‌واره‌ای، مؤید این نکته است که دستوری‌شدگی در زبان فارسی، همانند آنچه هاینه پیشنهاد می‌کند، فرایندی شناخت-مبنا و تدریجی است، نه نتیجه بازتحلیل‌های ناگهانی یا تغییرات صورتی مستقل از معنا. نکته نظری برجسته این پژوهش در تحلیل مراحل پایانی تحول «تا» نهفته است. داده‌ها نشان دادند که پس از تثبیت کامل دستوری-جایی که «تا» به‌عنوان جزء سازه‌ای در ساخت‌های شرطی، نتیجه‌ای و افعال مرکب عمل می‌کند-این عنصر وارد سطحی فراتر از معنا و نحو می‌شود و به کارکردی گفتمان-محور دست می‌یابد. «تا» ی تأکید گفتمانی، که در ساخت‌های

پرسشی و ارزیابانه ظاهر می‌شود، نشان می‌دهد که پایان مسیر دستوری‌شدگی نه خاموشی عنصر زبانی، بلکه امکان بازکاربرد آن در سازمان‌دهی توجه، ارزیابی هنجاری و مدیریت انتظار در گفتمان است.

از منظر نظری، این یافته حاکی از آن است که پیوستار مفهومی هاینه را می‌توان-دست‌کم در مورد عناصر مرزی چون «تا»-به‌سوی ساحت گفتمان بسط داد. بدین معنا که کارکردهای گفتمانی نه انحرافی از مسیر دستوری‌شدگی، بلکه پیامد منطقی و نهایی تهی‌شدگی معنایی و تثبیت ساختی‌اند. بر این اساس، «تا» در فارسی نمونه‌ای گویا از عنصری است که پس از عبور از حوزه‌های مکان، زمان و کیفیت به ابزاری برای برجسته‌سازی شناختی و تعامل گفتمانی بدل می‌شود.

از منظر توصیفی، این پژوهش تصویری یکپارچه از نظام کارکردی «تا» در فارسی ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که حتی کاربردهایی که در نگاه نخست ناهمگون یا صرفاً بلاغی به نظر می‌رسند، در چارچوب یک مسیر تحولی منسجم قابل تبیین‌اند. این تحلیل، شکاف میان توصیف‌های نحوی سنتی و تبیین‌های شناختی را پر می‌کند و نشان می‌دهد که فهم عناصر دستوری پرکاربرد، بدون توجه به طرح‌واره‌های مفهومی و سازوکارهای شناختی، ناگزیر ناقص خواهد بود.

درنهایت، پژوهش حاضر نه تنها ظرفیت تبیینی مدل هاینه را در تحلیل زبان فارسی تأیید می‌کند، بلکه نشان می‌دهد که این چارچوب می‌تواند برای بررسی رابطه میان دستوری‌شدگی و گفتمان نیز گسترش یابد. این امر زمینه را برای مطالعات آینده درباره نشانگرهای حد، پایان و تأکید در زبان‌های ایرانی و نیز تحلیل‌های پیکره‌محور از سطوح پایانی دستوری‌شدگی فراهم می‌آورد. بدین‌سان، «تا» در این پژوهش نه صرفاً یک حرف اضافه یا پیوندگر، بلکه شاهدی نظری بر پیوند ژرف میان تجربه انسانی، مفهوم‌سازی شناختی و سازمان‌دهی گفتمان در زبان تلقی می‌شود. افزون‌براین، در مقایسه با بخش قابل‌توجهی از پژوهش‌های پیشین درباره حروف اضافه و عناصر تابع در زبان فارسی که عمدتاً بر توصیف‌های نحوی، معنایی یا کارکردی در سطحی نسبتاً ایستا متمرکز بوده‌اند، پژوهش حاضر کوشیده است با اتخاذ رویکردی شناختی-تکاملی، تبیینی یکپارچه از تنوع کارکردی عنصر «تا» ارائه دهد. درحالی‌که، در بسیاری از مطالعات پیشین، کاربردهای مختلف «تا» به‌صورت مقوله‌هایی مجزا و گاه ناهم‌بسته تحلیل شده‌اند، در این پژوهش نشان داده شد که این تنوع ظاهری را می‌توان در قالب یک مسیر تحولی منسجم و بر پایه پایداری طرح‌واره بنیادین «مسیر-نقطه پایان» توضیح داد.

از دیگر امتیازات این پژوهش، گسترش دامنه تحلیل به سطوح پیشرفته‌تر دستوری‌شدگی، از جمله تثبیت واژگانی

و کاربردهای گفتمانی ارزیابانه است؛ حوزه‌هایی که در مطالعات پیشین کمتر به‌صورت نظام‌مند مورد توجه قرار گرفته‌اند. به‌ویژه، معرفی و تحلیل خوشه «تأکید گفتمانی» به‌عنوان مرحلهٔ پسادستوری، نشان می‌دهد که مسیر تحول «تا» به سطح سازمان‌دهی گفتمان و تنظیم انتظارات گوینده نیز امتداد می‌یابد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر با ارائه چارچوبی پیوسته و شناخت‌مبنا، نه‌تنها به توصیف دقیق‌تر کارکردهای «تا» می‌انجامد، بلکه درک عمیق‌تری از سازوکارهای مفهومی و شناختی زیربنای تحول عناصر دستوری در زبان فارسی فراهم می‌آورد.

کتابنامه

- چنگیزی، ا. و عبدالکریمی، س. (۱۳۹۶). روند دستوری‌شدگی حرف‌اضافه «از» در زبان فارسی. پژوهش‌های زبانی، ۲۸(۲)، ۳۸-۲۱. doi: 10.22059/jolr.2018.65513
- عباسی، س. م. و خرمایی، ع. ر. و مولودی، ا. س. (۱۴۰۰). بررسی تاریخی شکل‌گیری گفتمان‌نمای «یعنی» در زبان فارسی بر اساس چارچوب کاربردی‌شدگی هاینه. زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، ۱۳(۱)، ۲۴۶-۲۱۳. doi: 10.22067/jlkd.2021.70622.1035
- عبدالکریمی، س. و بابایی‌فلاح، س. (۱۴۰۰). معانی طرح‌واره‌ای حروف‌اضافه «برای» و «تا» در توضیح دستوری‌شدگی ثانویه آن‌ها. پژوهش‌های زبان‌شناسی، ۱۳(۱)، ۶۵-۸۸. doi: 10.22108/jrl.2021.128302.1569
- علی‌نژاد، م. و آیین‌پور، م. (۱۳۹۸). رویکرد معناشناسی شناختی به حرف اضافه «به» با تأکید بر شاهنامه فردوسی. زبان‌شناخت، ۱۰(۱)، ۸۱-۹۷. doi: 10.30465/lr.2019.4393
- مظفری، ز.، تاکلی، گ.، صباغ‌جعفری، م. و یوسفیان، پ. (۱۳۹۷). سامانه رفع ابهام معنایی از حروف اضافه در زبان فارسی با استفاده از قالب‌های معنایی. پژوهش‌های زبانی، ۹(۱)، ۹۹-۱۱۷. doi: 10.22059/jolr.2018.66652
- نغزگوی کهن، م. و راسخ‌مهند، م. (۱۳۹۱). دستوری‌شدگی و بسط استعاری. پژوهش‌های زبانی، ۳(۱)، ۱۱۷-۱۳۴. doi: 10.22059/jolr.2012.30298
- Abdolkarimi, S., & Babaei Fallah, S. (2021). Schematic Meanings of Prepositions “baraye” and “ta” and Their Secondary Grammaticalization. *Journal of Researches in Linguistics*, 13(1), 65-88. (In Persian) doi: 10.22108/jrl.2021.128302.1569
- Alinezhad, M., & Arianpoor, M. (2019). Radial Categories of Persian Preposition /be/ within the Framework of Cognitive Semantics with Emphasis on Shahnameh Ferdowsi. *Language Studies*, 10(1), 81-97. (In persian) doi: 10.30465/lr.2019.4393
- Changizi, E., & Abdolkarimi, S. (2017). Grammaticalization Process of the Preposition “az” in Persian Language. *Language Research*, 8(2), 21-38. (In Persian) doi: 10.22059/jolr.2018.65513
- Esseesy, M. (2010). *Grammaticalization of Arabic Prepositions and Subordinators: A Corpus-Based Study*. Series: Studies in Semitic Languages and Linguistics, Vol. 59. Leiden & Boston: Brill. DOI: 10.1163/9789004187634
- Heine, B., Claudi, U., & Hünemeyer, F. (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heine, B. (1997). *Cognitive foundations of grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B. (2003). Grammaticalization. In B. D. Joseph & R. D. Janda (Eds.), *The handbook*

- of historical linguistics* (pp. 575–601). Oxford: Blackwell.
- Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mozaffari, Z., Taki, G., Sabbagh Jaffari, M. and Yusefian, P. (2018). Preposition sense disambiguation in Persian using semantic frames. *Language Research*, 9(1), 99-117. (In Persian) [doi: 10.22059/jolr.2018.66652](https://doi.org/10.22059/jolr.2018.66652)
- Naghzguy Kohan, M. and Naghzguy Kohan, M. (2012). Grammaticalization and Metaphorical Extension. *Language Research*, 3(1), 117-134. (In Persian) [doi: 10.22059/jolr.2012.30298](https://doi.org/10.22059/jolr.2012.30298)
- Wu, X., & Shao, B. (2025). *Modeling subjectification in the category shift of the deverbal preposition in English Language and Linguistics*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/S1360674324000686
- Grechukhina, Z. R., & Kislyakova, E. Y. (2024). The role and properties of grammaticalization in the process of forming a class of prepositions (based on the French language). *Linguistics & Education*, (3), 18–31. DOI: [10.17021/2712-9519-2024-3-18-31](https://doi.org/10.17021/2712-9519-2024-3-18-31).